พระกฤษณะกับนิกายภาควตะ
Kṛṣṇa Story and The Bhāgavata Cult

จิราพร โชติเธียระวงศ์

Jiraporn Chotitearawong

บทคัดย่อ

ลัทธิไวษณวะเป็นลัทธิยิ่งใหญ่ในศาสนาของอินเดีย นับถือบูชาพระวิษณุเป็นพระเจ้าสูงสุด พระวิษณุ ผู้รักษา เป็นเทพเจ้าลำดับที่ 2 ใน "ตรีมูรติ" พระกฤษณะอวตารปางที่ 8 ของพระวิษณุ เป็นเทพเจ้าสำคัญในวิถีชีวิตและในวรรณกรรมสันสกฤตของชาวอินเดียมาตั้งแต่โบราณกาลจนสมัยปัจจุบัน สำหรับชาวฮินดู พระกฤษณะเป็นทั้งมนุษย์และพระเป็นเจ้าสูงสุด บทความนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะเสนอเรื่องราวของพระกฤษณะจากหลักฐานโบราณคดี โดยเฉพาะหลักฐานจากจารึก เอกสารเมกาเทเนส ปโตเลมี และวรรณคดีพุทธศาสนา "ฆฏชาดก" ซึ่งมีอายุราวก่อนคริสตกาล จนถึงประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 5 พบว่า ลัทธิไวษณวะ พัฒนามาจากความเชื่อทางศาสนาของชนพื้นเมือง นิกายภาควตะ (นิกายพระกฤษณะ) บูชาเหล่าวีรบุรุษของชาววฤษณี ที่สำคัญ คือ วาสุเทวะ-กฤษณะ และสังกรษณะ ในสมัยต่อมา จากกษัตริย์นักรบผู้ยิ่งใหญ่ และผู้นำทางศาสนาของชุมชน ได้ถูกยกฐานะให้เป็นพระเจ้าสูงสุด ปัจจุบันนิกายภาควตะมีผู้คนเคารพนับถือแพร่หลายอยู่ทั่วโลก

Abstract

Vaiṣṇavism, is one of the greatest forces in the religious life of India. Its followers worshipp the God Viṣṇu, the second aspect of the Hindu Trinity, the Preserver. Kṛṣṇa, Viṣṇu 's eighth incarnation, occupies a very prominent place in everyday life and in Sanskrit literature of ancient and modern India. To a devout Hindu, he is not only a reality but also a divinity, God Almighty himself.

The aim of this article is to give an account of the Kṛṣṇa story in Ancient Indian sources, particularly epigraphic and archaeological evidence and allied sources. The article uses such foreign sources as Magasthenes, Ptolemy and the Buddhist literature "ghata jātaka". These sources cover a long period dating from the pre-Christian era to the 5th century A.D.

In conclusion, Vaiṣṇavism, was known originally as the Bhāgavata Cult (Kṛṣṇaism), the tribal cult of the Vṛṣṇi heroes, especially those of Vasudeva-Kṛṣṇa and Saṃkarṣaṇa. At later dates, Kṛṣṇa came to be worshipped by the Sattvatas, a tribe in Mathura. Vasudeva- Kṛṣṇa, presumably a mighty king, warrior and religious leader, was elevated to become the godhead by the 5th century B.C. At the present time, the devotees of Kṛṣṇaism or the Bhāgavata Cult are found all over the world.

ศาสนาฮินดูที่ชาวอินเดียส่วนใหญ่เคารพนับถือ เป็นศาสนาที่พัฒนามาจากศาสนาในสมัยพระเวทและสมัยปุราณะ คือ คติความเชื่อเรื่องเทพเจ้าสามองค์ "ตรีมูรติ" เชื่อในพระเจ้าสูงสุดเพียงองค์เดียวซึ่งสามารถปรากฏกายเป็น 3 องค์ พระพรหมา ผู้สร้าง พระวิษณุ ผู้รักษา พระศิวะ ผู้ทำลาย และมีลัทธิสำคัญ 2 ลัทธิ ได้แก่ ลัทธิไศวะ นับถือพระศิวะเป็นพระเจ้าสูงสุด ลัทธิไวษณวะ นับถือพระวิษณุเป็นพระเจ้าสูงสุด ความเชื่อสำคัญของลัทธิไวษณวะ คือ คติเรื่องอวตาร จึงมีเรื่องราวเกี่ยวกับอวตารของพระวิษณุมากมาย ดังที่รู้จักกันแพร่หลายในเรื่อง "นารายณ์สิบปาง" และปางที่มีความสำคัญมากปางหนึ่ง คือ ปางพระกฤษณะ หรือกฤษณาวตาร[1]

ลัทธิไวษณวะ (Vaiṣṇavism) นับถือบูชาพระวิษณุเป็นพระเจ้าสูงสุด มีวิวัฒนาการมาตั้งแต่ในสมัยพระเวท พระวิษณุเป็นเทพเจ้าชั้นรอง กล่าวไว้ในมันตระว่า เป็นเทพองค์หนึ่งในหมู่สุริยเทพ[2] คำว่า "ไวษณวะ" พบในมหากาพย์มหาภารตะ หมายถึงลัทธิความเชื่อทางศาสนา[3] ในคัมภีร์นิกายปาญจราตระ (Pāñcarātra) เช่น ปาทมตันตระ (Pādmatantra) เรียกชื่อต่าง ๆ กัน คือ สูริ สุหฤตะ ภาควตะ สัตตวตะ ปัญจกาลวิทะ เอกานติกะ ตันมยะ ปาญจราติกะ หมายถึง ลัทธิภักติ ไม่พบ คำว่า "ไวษณวะ" พบแต่คำว่า "ภาควตะ" [4] อย่างไรก็ดี "การเปรียบเทียบว่า พระวาสุเทพหรือพระกฤษณะ ก็คือ พระนารายณ์นั้น ได้กระทำกันมาแล้วก่อนพุทธศตวรรษ

---

[1] ปางพระกฤษณะเป็นปางที่มีลักษณะพิเศษต่างจากปางอื่น ๆ คือ พระองค์มีลักษณะของความเป็นมนุษย์สามัญ และในขณะเดียวกัน เมื่อต้องปราบอสูรร้าย(อธรรม) พระองค์จะมีลักษณะของพระเจ้าสูงสุด (ปรมาตมัน) ปรากฏพระองค์เป็นพระวิษณุ เรื่องราววีรกรรมอันงดงามกล้าหาญ (ลีลา-พระกฤษณะ) มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปุราณะทั้งหลาย และหริวงศ์ ภาคผนวกของมหากาพย์มหาภารตะซึ่งเชื่อว่า เขียนเพิ่มเติมขึ้นภายหลัง ในวัยเด็กพระองค์ได้อาศัยอยู่กับชาวโคปาละ และต้องปราบอสูรร้ายมากมาย เช่น นางยักษ์ปูตนา วัตสาสูร ปราบนาคกาลิยะ ฯลฯ จะพบเรื่องราวของพระองค์เป็นประติมากรรมภาพสลักเล่าเรื่องตามเทวาลัยต่าง ๆ ในประเทศอินเดีย อันแสดงให้เห็นถึงความนิยมนับถือกันอย่างมาก หลักฐานจากจารึกแม้จะไม่ได้บันทึกเรื่องราววีรกรรมของพระกฤษณะ แต่แสดงให้เห็นว่ามีนิกายหรือกลุ่มชนที่นับถือพระกฤษณะมานานมากแล้วก่อนหน้าที่จะปรากฏในรูปของวรรณกรรมปุราณะ ซึ่งแต่งขึ้นเพื่อเผยแพร่คำสอนของศาสนา "ตรีมูรติ"

[2] M. Hiriyanna, *The Essentials of Indian Philosophy* (Delhi : Motilal Banarsidass, 1995), 34.

[3] NN. Bhattacharyya, *History of the Tantric Religion* (Delhi : Motiral, 1893), 81.

[4] ผาสุข อินทราวุธ., *รูปเคารพในศาสนาพราหมณ์* (กรุงเทพ : คณะโบราณคดี, 2528), 20.

ที่ 6 (ประมาณ ค.ศ. 11) แต่คำว่า "ภาควตะ" เพิ่งนำมาใช้แทนคำว่า "ไวษณวะ" ในสมัยคุปตะ"[5]

ลัทธิไวษณวะมีนิกายต่าง ๆ มากมาย ขึ้นอยู่กับว่าจะนับถือเทพเจ้าองค์ใดเป็นสำคัญ นิกายที่ได้รับความนิยมนับถือกันมาก คือ นิกายภาควตะ (นิกายปาญจราตระ) นับถือบูชาพระกฤษณะอวตารปางที่ 8 ของพระวิษณุเป็นพระเจ้าสูงสุด นิกายนี้เชื่อว่า พัฒนามาจากลัทธิความเชื่อของพวกสัตตวะ (ชาวท้องถิ่นในเมืองมถุรา) บูชาวาสุเทวะ-กฤษณะเป็นพระเจ้าสูงสุดมาตั้งแต่สมัยโบราณ มีความเชื่อเล่ากันมาแต่ดั้งเดิมว่า วาสุเทวะ-กฤษณะเป็นชื่อของกษัตริย์ผู้ปรีชาสามารถ เป็นกษัตริย์นักรบ เป็นวีรบุรุษของประชาชน มีผู้คนเคารพนับถือกันมากมาย จนในที่สุดได้รับยกย่องให้เป็นเทพเจ้าและเป็นนิกายภาควตะ ในเวลาต่อมา มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่านิกายนี้ได้รับความนิยมนับถือกันอย่างมาก อย่างน้อยที่สุดก็ในต้นคริสตกาล[6] หลักฐานด้านโบราณคดีแสดงว่าในช่วงก่อนคริสตกาลจนถึงสมัยคุปตะ (คริสต์ศตวรรษที่ 4-5) นิกายภาควตะเจริญรุ่งเรืองอย่างสูงสุด พบจารึกมากมายบันทึกเรื่องราวนิกายภาควตะ นับถือบูชาเทพวาสุเทวะ-กฤษณะและสังกรษณะ[7] ซึ่งหลักฐานต่าง ๆ แสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของนิกายภาควตะได้อย่างชัดเจน

นิกายภาควตะจากหลักฐานด้านโบราณคดี

1. จารึกโฆสุณฑิ

จารึกโฆสุณฑิ[8] (Ghosundi Stone Inscription of King Sarvatāta 1st B.C.) จารึกด้วยตัวอักษรพราหมีอายุราวศตวรรษที่ 1 ก่อนคริสตกาล (Brāhmī of circa 2nd half of the 1st century B.C.) ค้นพบที่ผนังบ่อน้ำทำด้วยหินในหมู่บ้านโคสุณฑิ ใกล้ ๆ กับเมืองนาคารี (Nāgārī ชื่อเดิม มัธยิกา) ทางตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ 4 ไมล์ รัฐอุทยปุระเก่า แคว้นราชปุตนา (Rājputanā รัฐราชสถานในปัจจุบัน) และยังค้นพบจารึกอีก 2 หลัก มีเนื้อหาเหมือนกัน ซึ่ง ดี.อาร์. ภัณฑรกร (D.R. Bhaṇḍarkar) พบที่บริเวณรั้วหินในการขุดค้นระหว่าง ค.ศ. 1913-1914 จารึกเป็นภาษาสันสกฤต-ปรากฤต 3 บรรทัดว่า[9]

---

[5] หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม* (กรุงเทพฯ : พิฆเณศ, 2516), 70.

[6] เรื่องเดียวกัน.

[7] ชื่อวาสุเทวะ โดยรูปศัพท์แล้วหมายถึง ลูกของวสุเทวะ คือ พระกฤษณะ ส่วนชื่อสังกรษณะ หมายถึง พลราม ตามเนื้อเรื่อง พระองค์เป็นพระเชษฐาของพระกฤษณะ และมีบทบาทเสมอกับพระกฤษณะ ตามตำนานเล่าว่า พระวิษณุอวตารเป็นพระกฤษณะ และนาคเศษะอวตารเป็นพลราม ในบางตำนานก็เล่าว่าพระวิษณุทรงดึงพระเกศาสีดำ เป็นพระกฤษณะ และดึงพระเกศาสีขาวเป็นพลราม หลักฐานจากจารึกทำให้เห็นว่า มีบันทึกเรื่องการบูชาเทพทั้งสององค์ และในสมัยคุปตะซึ่งเป็นยุคสมัยที่วรรณกรรมปุราณะเจริญรุ่งเรืองอย่างสูงสุด ได้มีการนำเรื่องของทั้งสองพระองค์มาต่อเติมเสริมแต่งจนกลายเป็นพระเจ้าสูงสุด

[8] Atul Chandra Chakravarti., *The Story of Krsna in Indian Literature.* (Calcutta : Indian Associated Publishing), 95.

[9] *Select Inscription Bearing on Indian History and Civilization,* Vol. I, ed. Dines Chandra Sircar, M.K., Ph.d. (Calcutta : University of Calcutta Press, 1965), 90-91.

การิโต อยมฺ ราชฺญา ภาควเตน คาชายเนน ปาราศรี-ปุเตฺรณ สรฺวตาเตน / อศฺวเมธยาชินา ภควทฺภฺยามฺ สงฺกรฺษณ วาสุเทวาภฺยามฺ / อนิหตาภฺยาม สรฺเวศฺวราภฺยามฺ ปูชาศิลา ปฺราการโร

นารายณ -วาฏกา

พระราชาผู้นับถือพระภาควตะเป็นพระเจ้าสูงสุด ทรงพระนามว่า สรฺวตาตะ (Sarvatāta)

และคาชายนะ (Gājāyana) บุตรของปราศร (Parāśara) ผู้ทำพิธีอัศวเมธ และได้สร้างกำแพง

บูชาเรียกว่า นารายณ-วาฏกา (Nārāyaṇa-vāṭkā) เพื่อบูชาเทพเจ้าภาควตะ 2 องค์ คือ สงฺกรฺษณะ และวาสุเทวะ (Saṃkarṣaṇa, vāsudeva) ผู้เป็นเทพเจ้าที่ไม่มีใครเอาชนะได้ และเป็นพระผู้เป็นเจ้าแห่งเทพทั้งปวง

จารึกโบราณหลักนี้เป็นหลักฐานสำคัญและชัดเจนที่สุด แสดงให้เห็นถึงความเป็นมาของนิกายภาควตะได้เป็นอย่างดี จารึกกล่าวถึง กษัตริย์สรฺวตาตะเป็นผู้เคารพนับถือนิกายภาควตะ จึงสร้างวิหารขึ้นเพื่อประดิษฐานเทพเจ้า 2 องค์ และสร้างกำแพงหินรอบวิหารเพื่อบูชาเทพเจ้าทั้งสอง คือ สังกรษณะและวาสุเทวะหรือนารายณะ เนื้อหาแสดงให้เห็นว่า นิกายภาควตะได้มีมาตั้งแต่ ประมาณศตวรรษที่ 1 ก่อนคริสตกาล หรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย เพราะจารึกนี้แสดงให้เห็นถึงการรวมตัวกันของศาสนาพระเวท และความเชื่อของนิกายภาควตะ[10]

2. จารึกที่เสาเพสนคร

จารึกบนเสาหินแข็งแกรนิต (granite) เรียกว่า สตัมภ์เฮลิโอโดรุส (Heliodorus) เมืองเพสนคร (Besnagar Garuda Pillar Inscription of the time of Bhāgabhadra. 2nd B.C.) ใกล้เมืองสาญจี ในอินเดียกลาง จารึกด้วยตัวอักษรพราหมี อายุราวศตวรรษที่ 2 ก่อนคริสตกาล (Brāhmī of circa end of the 2nd century B.C.) เป็นเสาหินที่มีชื่อเสียงมากปัจจุบันเสายังอยู่ บันทึกเป็นภาษาปรากฤตเทียบภาษาสันสกฤตว่า[11] (สลักไว้ตอนล่างของเสา)

ด้านที่ 1 เทวเทวสฺย วาสุเทวสฺย ครุฑ-ธฺวชะ อยมฺ/การิตะ อิห เฮลิโยโทเรณ (Heliodoros) ภาควเตน/ทิยสฺย (Dion) ปุเตฺรณ ตากฺษศิลาเกน/ยวน ทูเตน อาคเตน มหาราชสฺย/ อนฺตลิกิตสฺย (Antiakidas) อุปานฺตาตฺ สกาศมฺ ราชฺญะ/กาศี-ปุตฺรสฺย ภาคภทฺรสฺย ตฺราตุะ/วรฺเษณ จตุรฺทฺทเศน ราชฺเยน จ วรฺทฺธมานสฺย

ณ ที่นี้ ครุฑธวัช (เสาที่มียอดเสาเป็นรูปครุฑ) เฮลิโอโดรัส สร้างขึ้นเพื่อบูชาพระวาสุเทวะ (พระวิษณุ) พระเป็นเจ้าของเทพทั้งปวง เขาเป็นผู้นับถือนิกายภาควตะ เป็นบุตรของไดออน

[10] Atul Chandra Chakravarti. *The Story of Krsna in Indian Literature,* 95.

[11] *Select Inscription Bearing on Indian History and Civilization,* 88-89.

(Dion) เป็นชาวเมืองตักษศิลาและเป็นทูตชาวกรีกแห่งอันติอากิดาสมหาราชา (Antialkidas) ได้มาในราชสำนักพระราชากาศีปุตรภาคภัทรแห่งวิทิศา ผู้ช่วยคนอื่นให้พ้นจากบาป ในปีที่ 14 อันเจริญรุ่งเรืองแห่งการครองราชย์

ด้านที่ 2 ตฺรีณิ อมฤต - ปทานิ อิห สฺวนุษฺฐิตานิ/นยนฺติ สฺวรฺคมฺ - ทมะ ตฺยาคะ อปฺรมาทะ มรรคหรือคุณธรรมอมตะ (ข้อปฏิบัติที่เป็นความจริง) 3 ประการ คือ ทมะ ความอดกลั้น การควบคุมตนเอง, ตยาคะ การเสียสละ และ อประมาท ความไม่ประมาท เมื่อปฏิบัติเป็นอย่างดีในโลกนี้ (เมื่อมีชีวิตอยู่) ก็นำไปสู่สวรรค์

จารึกเพสนครนี้ เป็นหลักฐานสำคัญที่สุดก็ว่าได้ แสดงให้เห็นถึงพลังอันยิ่งใหญ่ของนิกายภาควตะที่สามารถทำให้ชาวต่างชาติหรือทูตชาวกรีกเกิดความภักดีและศรัทธา จนกระทั่งหันมานับถือบูชาพระกฤษณะและใช้ทรัพย์สมบัติของพวกกรีก เผยแพร่ความเชื่อของนิกายภาควตะ รูปครุฑบนยอดเสา (ปัจจุบันได้สูญหายไปแล้ว) แสดงให้เห็นถึงการรวมกันอย่างสมบูรณ์ของนิกายบูชาวาสุเทวะกับพระวิษณุในสมัยพระเวท (พาหนะของพระวิษณุคือ ครุฑ)[12]

วิทิศา หรือ เพสนคร เป็นสถานที่ตั้งของนิกายภาควตะอันเก่าแก่ เห็นได้จากจารึกต่าง ๆ ที่ค้นพบรอบ ๆ บริเวณนี้ แม้ว่าจารึกบางหลักจะชำรุดมากน้อยไปบ้างก็ตาม แต่เนื้อหาในจารึก พบว่า มีการสร้างวิหารเพื่อบูชาเทพวาสุเทวะ และยังพบหัวเสารูปครุฑอันสวยงามมากมายที่วิหารของนิกายภาควตะ นอกจากนี้ยังค้นพบหัวเสาอีก 2-3 รูป มีลักษณะเป็นตาลธวัช (tāla) และหัวเสารูปจระเข้ (makala) มีพบอยู่ทั่วไปในวิทิศา การค้นพบหัวเสาทั้งสองนี้ ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของนิกายภาควตะกับนิกายปาญจราตระ เพราะครุฑตาลธวัชกับครุฑมกรเป็นสัญลักษณ์หมายถึง วยูหะทั้งสอง (vyūha-การปรากฏกาย) คือ สังกรษณะและปรัทยุมนะ[13] ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 1 วีรบุรุษของพวกวฤษณีสามคน คือ วาสุเทวะ สังกรษณะ และปรัทยุมนะ ได้รับการเคารพนับถือบูชาอย่างแพร่หลาย ทั่วเมืองมถุรา[14] และต่อมาได้พบจารึกนานาฆาฏ (Nānāghāt) จารึกด้วยตัวอักษรพราหมี อายุราวศตวรรษที่ 1 ก่อนคริสตกาล (Brāhmī of the second half of first century B.C.) มีกล่าวถึงชื่อ วาสุเทพ และสังกรษณะไปพร้อม ๆ กับชื่อเทพเจ้าในสมัยพระเวท จารึกเป็นภาษาปรากฤตเทียบเป็นภาษาสันสกฤตว่า[15]

---

[12] Atul Chandra Chakravarti., *The Story of Krsna in Indian Literature*, 96.

[13] ครุฑตาลและครุฑจระเข้ ตามเทพนิยายเป็นสัญลักษณ์ของคนทั้งสอง

[14] Champakalakshmi, *VaiSnava Iconography in the Tamil Country* (London : Longman Limited, 1981), 25.

[15] Atul Chandra Chakravarti., *The Story of Krsna in Indian Literature*, 102.

สิทฺธมฺ [ปฺรชาปตเย] ॥ ธรฺมาย นมะ, อินฺทฺราย นมะ, สงฺกรฺษณ -วาสุเทวาภฺยามฺ, จนฺทฺรสูราภฺยามฺ (สูรฺยาภฺยามฺ) มหิมวทฺภฺยามฺ จตุรฺภฺยะ จ โลกาปาเลภฺยะ ยม -วรุณ -กุเพร -วาสเวภฺยะ นมะ ॥

ขอน้อมไหว้แด่พระธรรม พระอินทร์ และเทพทั้งสอง คือ สังกรษณะ และวาสุเทพ พระจันทร์และพระอาทิตย์ ภูเขา ผู้คุ้มครองรักษาทั้ง 4 ทิศ คือ พระยม-พระวรุณ- พระกุเวร-พระอินทร์

ป. ชยสวัต (P. Jayaswat)[16] มีความเห็นว่า จารึกที่เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นความเป็นมาของนิกายบูชาวาสุเทวะ ควรเริ่มต้นที่ จารึกนานาฆาฏ จารึกโฆสุณฑิ และจารึกเพสนครเป็นลำดับสุดท้าย เพราะจารึกนานาฆาฏแสดงให้เห็นว่า มีการเคารพบูชาพี่น้อง 2 คนไปพร้อม ๆ กับเทพเจ้าในสมัยพระเวท ส่วนจารึกโฆสุณฑิ แสดงให้เห็นว่า เทพทั้งสองได้รับการบูชาเหนือเทพเจ้าองค์อื่น ๆ กำแพงบูชาสร้างขึ้น ก็เพื่อบูชาเทพทั้งสอง เมื่อมาถึงจารึกเพสนคร ก็แสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองของนิกายภาควตะได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

3. จารึกที่บ่อน้ำโมรา

จารึกที่บ่อน้ำในหมู่บ้านโมรา (1st A.D.) อยู่ใกล้ ๆ กับเมืองมถุรา ไปทางตะวันตกประมาณ 7 ไมล์ จารึกด้วยตัวอักษรพราหมี อายุราวศตวรรษที่ 1 (Brāhmī, inscription of the time śoḍāṣa : c.10-25 A.D.) ในปี ค.ศ. 1882 พลเอกคันนิ่งแฮม (Cunningham) ได้ค้นพบแผ่นหินที่บ่อน้ำเก่าแก่แห่งนี้ และปี ค.ศ. 1908 ได้เคลื่อนย้ายไปไว้ที่พิพิธภัณฑ์มถุรา เอช. ลูเดอส์ เบอร์ลิน (H. Luders, Berlin) ได้อ่านจารึกนี้ ทำให้ทราบประวัติความเป็นมาของนิกายภาควตะได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น เพราะกล่าวถึงการสร้างรูปเคารพปัญจวีระในเทวาลัยหิน หมายถึงการบูชาวีรบุรุษทั้ง 5 คน ของชาววฤษณี (fives heroes of the Vṛṣṇi)[17] อันแสดงว่า มีนิกายบูชาเทพวาสุเทวะก่อนที่จะกลายเป็นองค์เดียวกันกับพระกฤษณะในเวลาต่อมา จารึกเป็นภาษาสันสกฤตและภาษาปรากฤต บันทึกไว้ว่า[18]

1. [สฺวสฺติกะ] มหกฺษตฺรปส ราชฺญุลส ปุตฺรส สฺวามิ
   [สฺย มหากฺษตฺรปสฺย โศฑาสสฺย สํวตฺสเร *]
2. ภควตามฺ วฤษฺณีณามฺ ปํญฺจวีราณามฺ ปฺรติมาะ ไศล -เทวคฤ [เห สฺถาปิตาะ *]

---

[16] *Epigraphia Indica and Record of the Archaeological Survey of India,* Vol. XVI, (New Delhi : The Director General Archaeological Survey of India Janpath, 1983), 27.

[17] Ibid, 198.

[18] *Select Inscription Bearing on Indian History and Civilization,* 122.

3. ยสฺโตษ [อา *] ยาะ ไศลมฺ ศฺรีมทฺคฤหมตุลมุทธสมธาร (?)
4. อารฺจาเทศามฺ ไศลามฺ ปญฺจ ชฺวลต อิว ปรม -วปุษา

1. ในปีของสวามี... บุตรของมหากษัตริย์ ราชูวุละ ,
2. ได้ประดิษฐานรูปประติมาของวีรบุรุษทั้ง 5 คน ที่อยู่ในวงศ์วฤษณี ผู้เป็นเทพเจ้าไว้ในเทวาลัยที่สร้างจากหิน
3. เทวาลัยหินแห่งนั้น มีความงดงาม หาที่เปรียบไม่ได้...
4. รูปเคารพทั้ง 5 มีความงามอันสูงสุด ราวกับเปลวไฟที่ลุกโชติช่วง 5 ดวง

จารึกนี้ สร้างในสมัยมหากษัตริย์โศฑาสะ บุตรของมหากษัตริย์ราชูวุละ กล่าวถึงการสร้างรูปเคารพวีรบุรุษทั้ง 5 อันสวยงามของชาววฤษณีเพื่อบูชา และได้ประดิษฐานไว้ในเทวาลัยหินอันงดงาม (คำว่า pratimā กับ arcā หมายถึง รูปเคารพ)[19] เอช . ลูเดอส์, เบอร์ลิน ได้ให้ความเห็นว่า[20] วีรบุรุษทั้ง 5 คือ พลราม (Baladeva) อักรูระ (Akrūra) อนาธฤษฏิ (Anādhṛṣṭi) สารณะ (Sāraṇa) และวิทูรถะ (Vidūratha)

4. จารึกที่เมืองมถุรา

ตามประวัติพระกฤษณะ พระองค์อาศัยอยู่ที่เมืองมถุราแห่งนี้ จารึกค้นพบที่นี่และบริเวณรอบ ๆ จำนวนมากมาย แสดงเรื่องราวของพระกฤษณะตามเรื่องเล่าในมหากาพย์มหาภารตะและในปุราณะต่าง ๆ แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของนิกายบูชาวาสุเทวะ-กฤษณะได้เป็นอย่างดี จารึกบนซุ้มประตูที่ขุดขึ้นมาจากบ่อน้ำเก่าเมืองมถุราในปี ค.ศ. 1913 จารึกด้วยตัวอักษรพราหมี ในจารึกเอ่ยนามกษัตริย์โศฑาสะ (เช่นเดียวกับจารึกที่บ่อน้ำโมรา) ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์มถุรา มีทั้งหมด 12 บรรทัด แต่ 5 บรรทัดแรกชำรุดเสียหายมาก เหลือให้เห็นเป็นเพียงตัวอักษร ไม่สามารถอ่านได้ ส่วนที่เหลือได้รับการซ่อมแซมจนสามารถอ่านได้ นาย ราม ปราสาท จันทะ (Rāmprāsād Chanda) เป็นผู้อ่านและตีความ ได้อย่างถูกต้อง[21] จารึกเป็นภาษาสันสกฤต-ปรากฤต บันทึกว่า[22]

6. วสุนา ภคว [โต วาสุเท *]
7. วสฺย มหาสฺถาน [เก เทวกุ *]-
8. ลมฺ โตรณมฺ เว [ทิกา ปฺรติ *]-
9. ษฺฐาปิตํ (ตมฺ) (เ *) ปฺรีโต ภ [ควานฺ วาสุ *]-

---

[19] Atul Chandra Chakravarti, *The Story of Krsna in Indian Literature,* 97-98.

[20] *Epigraphia Indica and Record of the Archaeological Survey of India,* 198.

[21] *Ibid,* 208.

[22] *Select Inscription Bearing on Indian History and Civilization,*123.

10. เทวะ สฺวามิ [สฺย (นะ) มหากฺษตฺร *]-

11. ปสฺย โศฑาส [สฺย ศาสนมฺ *]

12. สํวรฺตฺตยตํา (ตามฺ) (II*)

ด้วยทรัพย์สมบัติ ในสมัยของมหากษัตริย์โศฑาสะ ทางเข้า และรั้วกำแพงหิน[23] รอบ ๆ ถูกสร้าง ขึ้นที่มหาสถานเทพวาสุเทวะ พระผู้เป็นเจ้า เพื่อบูชาเทพวาสุเทวะ

จารึกพบที่เมืองมถุรา แสดงถึงความแพร่หลายของการนับถือบูชาพระวาสุเทวะ และพระกฤษณะ เพราะเมื่อกษัตริย์ผู้ครองนครนับถือเทพเจ้าองค์ใด ประชาชนทั้งหลายที่อยู่ภายใต้การปกครองย่อมนับถือเทพเจ้าองค์นั้นเช่นเดียวกับกษัตริย์ของตน

5. จารึกและเหรียญตราในสมัยคุปตะ

หลักฐานจากจารึกช่วงก่อนคริสตกาลและศตวรรษต้น ๆ จนถึงในสมัยคริสตกาล แสดงว่า ความเชื่อทางศาสนาของนิกายภาควตะได้แผ่ขยายไปทั่วอินเดียตั้งแต่ก่อนสมัยคุปตะหรือคุปตะตอนต้น อันเป็นช่วงระยะเวลาเดียวกันกับสมัยปุราณะ กษัตริย์ในราชวงศ์คุปตะจึงล้วนเป็นผู้ที่เคารพนับถือนิกายภาควตะ ในจารึกภิตรี [24] (Bhitarl Stone Inscription of Skandagupta 455-467 A.D.) จารึกด้วยตัวอักษรเทวนาครี เป็นภาษาสันสกฤต บรรทัดที่ 1-15 มีเนื้อหากล่าวยกย่องสรรเสริญกษัตริย์ในราชวงศ์คุปตะ กล่าวว่า พระเจ้าศรีจันทรคุปตะ (จันทรคุปต ที่ 2) ผู้เป็นโอรสของพระเจ้าศรีสมุทรคุปตะ ประสูติจากนางทตฺตเทวีมหาเทวีว่า เป็นปรมภาควตะ ผู้นับถือพระวิษณุเป็นพระเจ้าสูงสุด ในบรรทัดที่ 5-6 กล่าวถึงพระเจ้าศรีกุมารคุปตะมหาราชา โอรสของพระเจ้าศรีจันทรคุปตะมหาราชา ประสูติจากพระนางธรุวเทวีว่า เป็นปรมภาควตะ ผู้นับถือพระวิษณุเป็นพระเจ้าสูงสุด และเป็นผู้ที่ถูกนึกถึงตลอดเวลา จารึกกล่าวว่า

> " ปรม ภาควโต มหาราชาธิราช ศฺรีจนฺทฺรคุปฺตสฺ ตสฺย ปุตฺรสฺ ตตฺ ปาทานุทฺธยาโต
> มหาเทวฺยามฺ ธฺรุวเทวฺยามฺ อุตฺปนฺนะ ปรม ภาควโต มหาราชาธิราช ศฺรีกุมารคุปฺตสฺ ตสฺย ..."

และในบรรทัดที่ 13 มีเนื้อหาเล่าถึงพระราชาสกันทคุปตะ เมื่อรบชนะศัตรูแล้ว ก็เข้าไปหาพระมารดา คือ นางเทวกี เหมือนกับเรื่องพระกฤษณะ เมื่อฆ่ากังสะตายแล้ว พระองค์ก็เข้าไปหาพระบิดา คือ อุครเสน และพระมารดา คือ นางเทวกี ที่ถูกกังสะจับขังไว้ในวัง โศลกนี้สะท้อนให้เห็นว่า เรื่องพระกฤษณะเป็นที่นิยมและรู้เรื่องกันอย่างดีในสมัยคุปตะนี้ โศลก กล่าวว่า

---

[23] โตรณะ - ซุ้มประตู, เวทิกา -รั้วกำแพงหิน

[24] *Select Inscription Bearing on Indian History and Civilization*, 321-322.

" วิปฺลุตามฺ วํศ ลกฺษมีมฺ / ภุช พล วิชิตาริรฺยฺยะ ปฺรติษฺฐาปฺย ภูยะ /
ชิตมฺ อิติ ปริโตษานฺมาตรมฺ สาสฺตฺระ เนตฺตฺรามฺ / หตริปุรฺ อิว กฤษฺโณ เทวกีมฺ อภฺยุเป -(ตะ) "

หลังจากที่เอาพระลักษมีแห่งวงศ์ตระกูลที่ล่องลอยไป มาตั้งไว้ที่เดิมอีกครั้งหนึ่ง[25] พระราชาสกันทคุปตะผู้มีศัตรูถูกพระองค์พิชิตแล้วด้วยกำลังพระพาหา ก็เสด็จเข้าไปหาพระมารดา คือ นางเทวกี[26] ผู้ร้องไห้ด้วยความดีใจ พร้อมกับตรัสว่า "ชนะแล้ว" เหมือนกับพระกฤษณะ ที่สังหารศัตรู คือกังสะ เข้าไปหานางเทวกี

ในจารึกหลักเดียวกันนี้ บรรทัดที่ 17-19 ได้บรรยายถึงการสร้างรูปเคารพพระวิษณุไว้บูชา แล้วสร้างหมู่บ้านเพื่อประดิษฐานรูปเคารพ[27] (สองบรรทัดแรกชำรุด)

17 [กรฺตฺตวฺยา ?] ปฺรติมา กาจิตฺ ปฺรติมามฺ ตสฺย ศารงฺคินะ (I*)
18 [สุ] ปฺรตีตศฺ จกาเรมามฺ ย [อาวทฺ อาจนฺทฺร - ตารกมฺ (II*)
อิห ไจนมฺ ปฺรติษฺฐาปฺย สุปฺรติษฺฐิต -ชฺญาสนะ (II*)
คฺรามมฺ เอนมฺ สวิท [เธ] ปิตุะ ปุณฺยาภิวฤทฺธเย (II*)
19 อโต ภควโต มูรฺตฺติรฺ อิยมฺ ยศฺ จาตฺตฺร สํสฺถิตะ (?) (I*)
อุภยมฺ นิรฺทิเทศาเสา ปิตุะ ปุณฺยาย ปุณฺย -ธีรฺ อิติ ||

รูปเคารพรูปใดรูปหนึ่งควรถูกสร้างแล้ว พระองค์ (พระเจ้าสกฺทคุปตะ) ผู้มีศรัทธาอย่างแรงกล้า จึงได้สร้างแล้ว รูปเคารพพระวิษณุ (พระกฤษณะ) พระองค์นั้น อันเหมือนจะตั้งอยู่ตราบเท่าที่มีพระจันทร์และดวงดาว ณ ที่นี้ หลังจากได้ประดิษฐานอย่างดีแล้ว รูปเคารพพระวิษณุพระองค์นั้น พระองค์ (พระเจ้าสกฺทคุปตะ) ผู้ตั้งมั่นแล้ว ได้สร้างหมู่บ้านนี้ เพื่อความเพิ่มพูนบุญแก่บิดา เพราะฉะนั้น รูปเคารพของพระวิษณุพระผู้เป็นเจ้า ได้ตั้งอยู่แล้ว ณ หมู่บ้านนี้ พระองค์ (พระเจ้าสกฺทคุปตะ) ผู้มีปัญญาบริสุทธิ์ ได้มอบให้แล้ว ซึ่งสิ่งทั้งสอง เพื่อเป็นบุญแก่บิดา

---

[25] หมายถึงราชวงศ์ได้หมดอำนาจไป บัดนี้ได้หวนคืนสู่บัลลังก์อีกครั้งหนึ่ง

[26] Sewell เสนอว่า แม่ของพระเจ้าสกันทคุปตะ ชื่อว่า นางเทวกี บทอุปมานี้ให้ความหมายเป็นนัยว่า ลุงฝ่ายแม่ของพระเจ้าสกันทคุปตะคงจะได้ต่อสู้กับพระองค์ เพื่อช่วยเหลือฝ่ายที่เป็นศัตรูของพระองค์ และเป็นนัยว่านางเทวกีอาจจะไม่ใช่มเหสีเอกของพ่อของพระเจ้าสกันทคุปตะ และคงได้รับความยากลำบากและทนทุกข์ ทรมานอยู่ระยะเวลาหนึ่ง, Sewell, *Select Inscription Bearing on Indian History and Civilization*, 323 .

[27] *Select Inscription Bearing on Indian History and Civilization*, 324.

นอกจากนี้ ยังมีจารึกบนเหรียญเงินใน สมัยพระเจ้าสกันทคุปตะ (Inscription on some Silver Coins of Skandagupta 455-467 A.D.) จารึกเป็นตัวอักษรพราหมี จารึกว่า[28]

ปรมภาควต -ศฺรีวิกฺรมาทิตฺย -สฺกนฺทคุปฺตะ [:*]

พระราชาสกันทคุปตะ ผู้องอาจกล้าหาญ ผู้นับถือพระภาควตะ เป็นพระเจ้าสูงสุด

จะเห็นได้ว่า ในช่วงต้นคริสตกาลมีหลักฐานทางด้านโบราณคดีจำนวนมากแสดงให้เห็นถึงความนิยมนับถือนิกายภาควตะ บูชาเทพเจ้าวาสุเทวะ-กฤษณะกันแพร่หลายทางอินเดียตอนเหนือ นอกจากพบจารึกต่าง ๆ แล้ว ยังพบรูปเคารพสลักบนเหรียญและตราประทับ ส่วนใหญ่อยู่ในสมัยคุปตะและสมัยพระเจ้าหุวิษกะ (Huvishka) แห่งราชวงศ์กุษาณะ เป็นรูปพระวิษณุ 4 กร มือถือจักร สังข์ คทา และรูปวงแหวนแทนดอกบัว[29] และยังพบภาพสลักนูนเล่าเรื่องพระกฤษณะทั่วประเทศอินเดีย เช่น ภาพสลักบนซุ้มประตูทั้งสองข้างที่ป้อมมันโดร์ (Mandor) ใกล้โชธปุร์ (Jodhpur) ในราชสถาน (Rājasthān) คริสต์ศตวรรษที่ 4 ดี.อาร์.ภัณฑรกร[30] ระบุว่า เป็นประติมากรรมภาพสลักนูนเรื่องพระกฤษณะ เช่น พระกฤษณะยกเขาโควรรธนะ พระกฤษณะขโมยเนย พระกฤษณะล้มเกวียน พลรามสังหารอสูรเธนุกะ และพระกฤษณะปราบนาคกาลิยะ หลักฐานจารึกและเหรียญตราต่าง ๆ ในช่วงก่อนคริสตกาล จนถึงในสมัยคุปตะนี้ แสดงให้เห็นว่า นิกายภาควตะมีการสร้างรูปเคารพของพระผู้เป็นเจ้าไว้บูชาและสร้างศาสนสถานเพื่อประดิษฐานรูปเคารพสำหรับบูชาเหล่านั้น มีการสร้างเหรียญหรือตราประทับไว้บูชาตามความเชื่อทางศาสนาของนิกายนี้ จึงพบรูปเคารพในนิกายภาควตะมากมายตั้งแต่อินเดียทางเหนือ เริ่มที่มถุราไปจนถึงอินเดียตอนใต้

หลักฐานทางโบราณคดีข้างต้นย่อมแสดงให้เห็นชัดเจนว่า นิกายบูชาเทพเจ้าพระวาสุเทวะ-กฤษณะหรือนิกายภาควตะ ได้รับความนิยมนับถือกันมากอย่างน้อยหนึ่งศตวรรษก่อนคริสตกาล หลักฐานจากจารึกหลายแห่งที่มีอายุก่อนคริสตกาลบรรยายถึงความเกี่ยวข้องกันระหว่างเทพเจ้าวาสุเทวะกับครุฑ พาหนะของพระวิษณุ กฤษณะ นารายณะ และก้อนหินศักดิ์สิทธิ์[31] แสดงว่าความเชื่อทางศาสนาของนิกายภาควตะได้มีวิวัฒนาการมาจากนิกายเล็ก ๆซึ่งนับถืออยู่ในกลุ่มชนท้องถิ่น มาสู่นิกายใหญ่ ต่อมานิกายภาควตะได้รับเอาอิทธิพลของนิกาย

---

[28] เรื่องเดียวกัน.

[29] ผาสุข อินทราวุธ, *รูปเคารพในศาสนาพราหมณ์*, 22.

[30] Atul Chandra Chakravarti, *The Story of Krsna in Indian Literature*, 101.

[31] สัญลักษณ์ของพระวิษณุ คือ "สี่มือถือจักรสังข์ธรณี" ในที่บางแห่งว่า ถือดอกบัว (โดยนัย ดอกบัวกำเนิดมาจากดิน) และบางแห่งถือก้อนหินศักดิ์สิทธิ์ (เหมือนศิวลึงค์ที่เป็นสัญลักษณ์ของพระศิวะ) ชื่อต่าง ๆ นี้หมายถึง พระวิษณุหรือพระกฤษณะหรือนิกายภาควตะ

ปาญจราตระ (แห่งคืนทั้งห้า) มารวมเข้าไว้ด้วย[32] และสุดท้ายความเชื่อทางศาสนาของนิกายภาควตะกลายมาเป็นนิกายสำคัญของลัทธิไวษณวะ อวตารปางหนึ่งของพระวิษณุ คือ ปางกฤษณาวตาร

นิกายภาควตะจากหลักฐานเอกสารของกรีก (Megasthenes)

นอกจากหลักฐานจากจารึกเรื่องการสร้างรูปเคารพของวีรบุรุษทั้งห้าของชาววฤษณี ยังมีหลักฐานจากเอกสารแสดงว่า มีลัทธิบูชาวาสุเทวะ-กฤษณะและเป็นบุคคลมีตัวตนจริงอยู่ในประวัติศาสตร์ จากบันทึกของเมกาสเทเนส[33] (Megasthenes 4th B.C.) ในหนังสืออินดิกา (Indica) อ้างโดยแอร์เรียนและคนอื่น ๆ (Arrian)[34] ดี.อาร์. ภัณฑรกรได้ตีความชื่อต่าง ๆ ในเอกสารที่กล่าวถึงการบูชาพระวาสุเทวะและเรื่องราวของเฮราเครส หรือพระกฤษณะว่า เป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ ได้รับการยกย่อง และได้รับการบูชามากที่สุดจากชาวอินเดียผู้อาศัยอยู่ตามที่ราบและตามเชิงเขา ชื่อ เฮราเครส (Heracles) หมายถึง วาสุเทวะ-กฤษณะ (Vasudeva-Kṛṣṇa) เสารเสนอย (Sourasenoi) คือ ศูรเสน[35] เมโถรา (Methora) คือ มถุรา (Mathurā) อีโยพเรส (Iobares) คือ แม่น้ำยมุนา เครอิโสโบร (Cléisobora) คือ กฤษณปุระ (Kṛṣṇapura) เขากล่าวถึงประวัติของเฮราเครสว่า เป็นชาวพื้นเมืองอินเดีย เกิดที่มถุรา แต่งงานหลายครั้ง มีภรรยาหลายคน มีลูกหลานสืบตระกูลจำนวนมากมาย เดินทางไปรอบโลกเพื่อปราบอสูร เขามีลูกสาวคนเดียว ชื่อ ปันทเอีย (Pandaia) ได้ครอบครองปกครองดินแดนตามชื่อของนาง ภัณฑรกรเห็นว่าประวัติของเฮราเครสตรงกับเรื่องราวชีวิตของพระกฤษณะในมหาภารตะและในปุราณะทั้งหลาย ชื่อปันทเอีย ก็คือพวกปาณฑพ นอกจากนี้หลักฐานจากนักประวัติศาสตร์ ชื่อ ควินตุส เคอร์ติอุส[36] (Quintus Curtius) ผู้เขียนเรื่องอัตชีวประวัติของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช (The History of Alexander the Great) วิเคราะห์ว่า ในการรบกับพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชนั้น ทหารที่อยู่แถวหน้าของโปโร หรือ ปุรุส (Poruo-Purus) กษัตริย์แห่งลุ่มน้ำ เชลัม (Jhelum) จะถือรูปของเฮราเครส (the image of Heracles - Kṛṣṇa) พวกทหารเชื่อว่า รูปเคารพนี้ จะทำให้พวกเขาเข้มแข็ง และเป็นแรงกระตุ้นให้ทหารทำการรบอย่างเต็มที่จนได้รับชัยชนะ ทหารคนใดละทิ้งหน้าที่ (ทิ้งรูปเคารพ) จะถูกตราหน้าว่าเป็นคนเลวและต้องรับโทษประหารในทันที ดังนั้น ถ้าหลักฐานเรื่องนี้เป็นเรื่องจริงแล้ว ก็ทำให้นึกถึงเรื่องพระกฤษณะที่สอนอรชุนให้เกิดความเชื่อมั่นกระตือรือร้นในการทำสงคราม ณ ทุ่งกุรุเกษตร ดังคำพูดของอาจารย์โทรณะกล่าวกับยุธิเษฐีรว่า "ที่ใดมีธรรม ที่นั่นมีพระกฤษณะ ที่ใดมีพระกฤษณะที่นั่นมีชัยชนะ"[37]

---

[32] A.L.Basham, *The Wonder That Was India* (Calcutta : Fontana Books,1982), 31-32. อ้างถึงใน จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, "พระกฤษณะในประเทศไทย," *วารสารศิลปากร* 35, 6 (2535) : 9

[33] เมกาเทเนส เป็นทูตชาวกรีกในสมัยพระเจ้าจันทรคุปตะ (300 ปี ก่อนคริสตกาล)

[34] Atul Chandra Chakravarti, *The Story of Krsna in Indian Literature.*, 92-94.

[35] Kurasenas - People of Kurasenas or mathurā

[36] Atul Chandra Chakravarti, *The Story of Krsna in Indian Literature.*, 94.

[37] Māhābhārata VI. 43., Bhāgavad Gītā XVIII. 78.

เรื่องนี้จึงเป็นหลักฐานแสดงว่า กษัตริย์ปุรุและกองทัพของเขาบูชามนุษย์กึ่งเทพ คือ "วาสุเทวะ-กฤษณะ" นอกจากนี้ก็ยังมีหลักฐาน สอดคล้องกับเรื่องดังกล่าวข้างต้น สนับสนุนความคิดนี้ คือ ในหนังสือภูมิศาสตร์ของปโตเลมี (Ptolemy) เล่ม 7 ได้บันทึกไว้ว่า ผู้คนที่อาศัยอยู่บริเวณรอบ ๆ ลุ่มแม่น้ำเชลัม มีการบูชาเทพเจ้าวาสุเทวะอยู่ทั่วไป เมืองปันโดออย (Pandoouoi) หมายถึง เมืองของพวกปาณฑพถูกบรรยายว่า เป็นสานุศิษย์ที่ยิ่งใหญ่ของเทพเจ้าวาสุเทวะ-กฤษณะ

นิกายภาควตะจากหลักฐานวรรณคดีศาสนาพุทธ

หลักฐานจากวรรณคดีพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องพระกฤษณะที่สำคัญ ก็คือชาดก เป็นวรรณคดีเก่าแก่มาก แสดงเรื่องพระอดีตชาติของพระพุทธเจ้า เพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของพระองค์และเพื่อสอนศีลธรรมให้แก่ผู้ฟัง เรื่องราวของพระกฤษณะ (กัณหะ) คงเป็นที่รู้กันอย่างดีในเวลานั้น จึงมีการนำเรื่องพระกฤษณะมาไว้ในชาดกของพระพุทธศาสนา แม้ว่ารายละเอียดจะแตกต่างกัน แต่โดยสาระแล้วก็คือเรื่องเดียวกัน ชาดกเรื่องนี้คือฆฏชาดก เรื่องเล่าว่า[38]

อุปสาครและนางเทวคัพภามีโอรส 10 องค์ โอรสองค์โตที่สุด คือ วาสุเทวะ-กฤษณะ ฆฏบัณฑิต เป็นพระอนุชา

พระราชามหาสาครผู้ปกครองมถุราตอนเหนือ มีโอรส 2 องค์ สาครโอรสองค์โตได้ครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา อุปสาคร โอรสองค์เล็ก เป็นอุปราช นางเทวคัพภา เป็นธิดาของพระราชามหากังสะ ปกครองอุตตรปถ (ดินแดนภาคเหนือของอินเดีย) เมืองหลวงชื่อ อสิตัญชนา มีพระเชษฐา ชื่อกังสะและอุปกังสะ โหรหลวงทำนายว่า นางเทวคัพภาจะให้กำเนิดโอรสผู้จะทำลายประเทศชาติและวงศ์กังสะจนหมดสิ้น พระราชาจึงจับนางเทวคัพภาขังไว้ นางมีหญิงรับใช้ชื่อ นันทโคปา (Nandagopā) สามีชื่อ อันธกเวหุ (Andhakavehu) ในเวลาต่อมากังสะได้ครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา ในสมัยเดียวกันนั้น เมื่ออุปสาครมาที่แคว้นของพระราชากังสะ และมีความรักกับนางเทวคัพภา พระราชากังสะยอมยกนางให้เป็นมเหสีของอุปสาคร แต่ได้ตั้งพระทัยว่า ถ้านางประสูติโอรสเมื่อไร ก็จะฆ่าเสีย จะไว้ชีวิตเฉพาะพระธิดา นางเทวคัพภาประสูติพระธิดา ชื่อว่า อัญชนา พระราชากังสะมอบหมู่บ้านโควัฑฒมานะเป็นของขวัญแก่เทวคัพภาและอุปสาคร ทั้งสองได้ไปอยู่ที่นั้น

กาลเวลาผ่านไป นางเทวคัพภาคลอดลูกเป็นชาย 10 คน ส่วนนางนันทโคปา คลอดลูกเป็นหญิง 10 คน เพื่อความปลอดภัยของลูกชาย นางทั้งสองได้แลกเปลี่ยนลูกสาวลูกชายกัน ลูกชายทั้ง 10 คน ชื่อ วาสุเทวะ พลเทวะ จันทเทวะ สุริยเทวะ อัคคิเทวะ วรุณเทวะ อัชชุนะ ปัชชนะ ฆฏบัณฑิต และอังกุระ ภายหลังพระราชากังสะ ทรงทราบว่า ทั้ง 10 คน คือโอรสของนางเทวคัพภา จึงคิดหาหนทางฆ่าเสีย โดยวางแผนให้มีการแข่งขันมวยปล้ำขึ้น ให้นักมวยเก่งที่สุด ชื่อ จาณูระและมุฏฐิกะ (มุษฏิกะ) ฆ่าคนทั้งสิบ แต่ในการแข่งขัน พลเทวะได้ฆ่า

---

[38] E.B. Cowell, *The Jātaka or Stories of Buddha's Former Births,* Vol. I, IV. ; D.G.E.Hall, *A History of Southeast Asia* (New York : Macmillan,1978), preface v-vi., 50-57. อ้างถึงใน จิรพัฒน์ ประพันธ์ทยา, "พระกฤษณะในประเทศไทย," 10-11.

จาณูระ วาสุเทวะใช้จักรสังหารพระราชากังสะและอุปกังสะ พี่น้องทั้ง 10 คน จึงได้กลายเป็นราชาผู้ครองเมืองอสิตัญชนา และทำสงครามเพื่อปกครองอินเดียทั้งหมด ครั้งหนึ่ง มีชัยชนะต่อราชากาฬเสนแห่งเมืองอโยธฌา (อโยธยา) และอีกครั้งหนึ่งได้ครองเมืองทวารวดี โดยความช่วยเหลือของฤาษีกัณหทีปายน (กฤษณทไวปายนะ) จึงได้ปกครองอินเดียทั้งหมด เมืองหลวงอยู่ที่ทวารวดี ต่อมาโอรสองค์ที่รักมากที่สุดของพระราชาวาสุเทวะผู้ยิ่งใหญ่ได้สิ้นพระชนม์ ทรงเสียพระทัยมากจนแทบสิ้นพระชนม์ตาม ฆฏบัณฑิตได้ใช้วิธีการอันชาญฉลาดสอนให้พระองค์ได้สติกลับคืนมา เมื่อเวลาล่วงเลยไป โอรสทั้ง 10 ได้ทดสอบตบะของฤาษีกัณหทีปายนะ ด้วยการแกล้งพระฤาษี พระฤาษีจึงได้ทำนายว่า วงศ์ของพี่น้องทั้งสิบจะสูญสิ้นด้วยการฆ่ากันเอง เป็นจริงตามคำทำนาย พี่น้องฆ่าฟันกันเองตายหมด เหลือเพียง วาสุเทวะ พลเทวะ อัญชนา และปุโรหิต ทั้งสี่ได้ขับรถศึกเข้าป่ากาฬมัตติกา ณ ที่นั้น พลเทวะได้ถูกนักมวยปล้ำมุฏฐิกะที่ตายแล้วเกิดใหม่เป็นยักษ์ จับกินเป็นอาหาร และราชาวาสุเทวะถูกหอกนายพรานชื่อ ชรา พุ่งมาต้องพระบาทด้วยเข้าใจผิดคิดว่าเป็นหมูป่า สิ้นพระชนม์ด้วยบาดแผลนั้น ก่อนจะสิ้นพระชนม์ได้สอนศาสตร์อย่างหนึ่งแก่ปุโรหิตและนางอัญชนาใช้สำหรับเลี้ยงชีพต่อไป

ฆฏบัณฑิต ในเรื่องนี้คือ พระพุทธเจ้า ส่วนวาสุเทวะ-กฤษณะ คือ พระสารีบุตร

หลักฐานจากจารึก เอกสารต่างประเทศ และชาดก ดังกล่าวมาทั้งหมด แสดงให้เห็นถึงความแพร่หลายของเรื่องพระกฤษณะในประเทศอินเดียที่มีต้นกำเนิดมาจากการนับถือบูชาเทพเจ้าวาสุเทวะ-กฤษณะของกลุ่มชนพื้นเมืองในมถุราที่เรียกว่าพวกสาตวัตมาตั้งแต่ก่อนคริสตกาล ต่อมา นิกายภาควตะได้พัฒนาความเชื่อทางศาสนาจนเจริญรุ่งเรืองอย่างสูงสุดในสมัยคุปตะ

ความเชื่อทางศาสนาของนิกายภาควตะ นับถือพระกฤษณะเป็นพระเจ้าสูงสุด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเป็นศาสดาของนิกายภาควตะ อาร์.ซี.มาชุมดา[39] (R.C.Majumdar) แห่งมหาวิทยาลัยพาราณสี ได้เขียนอธิบายไว้ในหนังสือ Ancient India ว่า

นิกายภาควตะได้เกิดขึ้นท่ามกลางความแตกต่างอย่างสุดโต่งระหว่างกลุ่มศาสนาใหม่ คือ ศาสนาพุทธและศาสนาไชนะที่ไม่ยอมเชื่อถือในคัมภีร์พระเวท กับอีกกลุ่มหนึ่งที่ยังยึดมั่นอยู่กับหลักคำสอนของคัมภีร์พระเวท นิกายภาควตะมีแหล่งกำเนิดจากอุปนิษัท เป็นแหล่งกำเนิดเดียวกับศาสนาพุทธและศาสนาไชนะ ซึ่งอุบัติขึ้นทางภาคตะวันออกของอินเดีย ส่วนนิกายภาควตะได้เกิด และเจริญแพร่หลายทางภาคตะวันตกในชนเผ่าสาตวัต (ยาทพ) มีกษัตริย์ชื่อพระกฤษณะเป็นผู้ให้ความอุปถัมภ์และช่วยเผยแพร่นิกายภาควตะจนได้กลายเป็นลัทธิความเชื่อทางศาสนาที่มีอิทธิพลอย่างกว้างขวางในดินแดนภาคตะวันตกของอินเดีย นิกายภาควตะแม้จะมีคำสอนสอดคล้องกับศาสนาพุทธและศาสนาไชนะอยู่หลายประการก็ตาม โดยเฉพาะในเรื่องไม่เห็นด้วยกับการประกอบพิธีพลีกรรม แต่ก็มีหลักคำสอนไม่ตรงกับพระพุทธศาสนาและศาสนาไชนะอยู่มาก เช่น ในเรื่องการเชื่อถือพระผู้เป็นเจ้านั้น พระพุทธศาสนาและศาสนาไชนะมักจะไม่กล่าวถึง ส่วนนิกายภาควตะยังยึดอยู่กับหลักการว่ามีพระผู้เป็นเจ้าและเชื่อว่า ด้วยความภักดี คือ ด้วยการมอบกายถวายชีวิตแด่พระผู้เป็นเจ้าเท่านั้น คนเราจะบรรลุ

---

[39] เรียบเรียงจาก กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย, *ภารตะวิทยา* (กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2516), 408- 410.

ถึงวิมุติภาพหรือความหลุดพ้นได้

กล่าวสรุปได้ว่า นิกายภาควตะปฏิรูปมาจากศาสนาพระเวทเช่นเดียวกับพุทธศาสนาและศาสนาไชนะ ต่างกันที่พุทธศาสนาและศาสนาไชนะนั้นปฏิรูปอย่างเด็ดขาด กล่าวคือ ไม่ยอมรับนับถือความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวทอีกต่อไป ทั้งไม่ยอมรับว่า มีพระผู้เป็นเจ้าด้วย ส่วนนิกายภาควตะนั้น ยอมเลิกก็แต่พิธีพลีกรรมอันหมายถึงพิธีสังเวยเทพเจ้าด้วยชีวิตสัตว์ แต่หากยังยึดมั่นในหลักคำสอนอื่นของคัมภีร์พระเวทอยู่ด้วย รวมทั้งในหลักคำสอนที่ว่า มีพระผู้เป็นเจ้าด้วย[40]

สำหรับความคิดว่า พระกฤษณะมีตัวตนจริงหรือเป็นสมมติ นักปราชญ์ให้ความเห็นว่า[41]

เรื่องพระกฤษณะมีเค้าความจริงทางประวัติศาสตร์ คือ พระกฤษณะเป็นหัวหน้าชนเผ่าต่าง ๆ อาศัยอยู่ทางภาคกลางและภาคตะวันตกของประเทศอินเดีย พระองค์ยังเป็นผู้นำกระบวนการปฏิรูปทางศาสนา ด้วยความปรีชาสามารถ ความแกล้วกล้าอาจหาญและความรอบรู้ในศิลปวิทยานานาประการของพระองค์เป็นที่ประทับใจมวลชนในยุคนั้นมาก และด้วยเหตุนี้จากการเป็นหัวหน้าและผู้นำ พระกฤษณะจึงค่อย ๆ เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็น "วีรบุรุษ" แล้วก็กลายเป็น "เทพเจ้า" ในที่สุดอาศัยบทบาทในการครองตำแหน่งทั้งสามนี้ มาเป็นเค้าโครงดำเนินเรื่อง จึงได้เกิดเทพนิยายจำนวนมากมายนับไม่ถ้วนขึ้น เพื่อแสดงบุคลิกภาพและอภินิหารของพระกฤษณะ เทพนิยายเหล่านี้แพร่หลายกว้างขวางออกไปเป็นที่นิยมของประชาชนตราบจนกระทั่งทุกวันนี้

บทสรุป

เมื่อพราหมณ์ชาวอินเดียเข้ามาเผยแพร่ศาสนาในเอเชียอาคเนย์ได้นำคติเรื่องเทพเจ้าสามองค์เข้ามาด้วย โดยเฉพาะอาณาจักรขอมโบราณ หลักฐานทางด้านจารึก แสดงให้เห็นถึงศาสนาฮินดูลัทธิไวษณวะในอาณาจักรขอมหรือฟูนัน มีอายุไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 10 (ราวคริสต์ศตวรรษที่ 4)[42] พระกฤษณะหรือนิกายภาควตะไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่า เข้ามาสู่อาณาจักรขอมตั้งแต่เมื่อใด ในจารึก เวียล กันแตล (Veal Kantel) สมัยพระเจ้าภววรมันที่ 1 ครองราชย์ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 10 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 11 (ราวคริสต์ศตวรรษที่ 4-5) กล่าวถึงการถวายคัมภีร์รามายณะ คัมภีร์มหาภารตะ และคัมภีร์ปุราณะแก่เทวาลัยแห่งหนึ่ง และกล่าวว่าการสวดคัมภีร์ดังกล่าวมีทุกวัน แสดงว่าประชาชนแห่งฟูนันคุ้นเคยกับคัมภีร์ทั้งสามและคงรู้เรื่องพระกฤษณะกันเป็นอย่างดี นิกายภาควตะน่าจะเข้ามาสู่ อาณาจักรขอม ในราวสมัยของเจ้าชายคุณวรมัน (Gunavarman) ผู้สืบเชื้อสาย

---

[40] ในสมัยต่อมา ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 9-10 ความเชื่อทางศาสนาของนิกายภาควตะปรากฏอย่างชัดเจนมากขึ้นในคัมภีร์ภาควตปุราณะ ซึ่งเน้นความเชื่อเรื่องหลักภักติ ที่ว่า บุคคลธรรมดาสามัญก็สามารถเข้าถึงพระเป็นเจ้าได้ด้วยความรักและภักดี ตามหลักปฏิบัติตนต่อพระเป็นเจ้า 9 ประการ คือ 1. ฟังเรื่องราวของพระเป็นเจ้า 2. สวดสรรเสริญพระเป็นเจ้า 3. ระลึกถึงพระเป็นเจ้า 4. กราบไหว้บูชาพระบาทพระเป็นเจ้า 5. เคารพบูชาพระเป็นเจ้า 6. ไหว้พระเป็นเจ้า 7. ทำตัวเหมือนเป็นทาสพระเป็นเจ้า 8. ทำตัวเหมือนเป็นเพื่อนพระเป็นเจ้า 9. มอบถวายตนต่อพระเป็นเจ้า

[41] เรื่องเดียวกัน, 280.

มาจากเกาณฑิณยะ (Kauṇḍinaya) โอรสของพระเจ้าชยวรมัน (Jayavarman) ครองราชย์เมื่อราวพุทธศักราช 1018-1057 (ราวคริสต์ศักราชที่ 475-514) หลักฐานจากจารึกของเจ้าชายคุณวรมัน[43] แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของนิกายภาควตะว่าได้รับการอุปถัมภ์จากกษัตริย์ในยุคนั้น ทั้งการสร้างศาสนสถาน การถวายสิ่งของแก่พระในนิกายภาควตะ การเปรียบเทียบกษัตริย์ขอมกับพระวาสุเทวะหรือพระกฤษณะ ล้วนแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงอิทธิพลของนิกายภาควตะในอาณาจักรขอม จึงพบประติมากรรมรูปเคารพและภาพสลักเล่าเรื่องพระกฤษณะปรากฏเป็นหลักฐานอยู่จนทุกวันนี้

สำหรับในประเทศไทย แม้ไม่มีหลักฐานชัดเจนพอจะระบุว่า มีกลุ่มชนในนิกายภาควตะนับถือพระกฤษณะเป็นพระเจ้าสูงสุด แต่พบหลักฐานทั้งประติมากรรมรูปเคารพและภาพสลักเล่าเรื่องพระกฤษณะตามปราสาทขอมและเป็นตอนสำคัญ ๆ ที่ปรากฏในอาณาจักรขอม และเรื่องที่มีชื่อเสียงมาก คือ เรื่องอนิรุทธ์ เป็นเรื่องที่แพร่หลายและได้รับความนิยมอย่างมากในวรรณกรรมท้องถิ่นทั่วทุกภาคของประเทศไทย[44] นอกจากนี้ ก็มีตำนานสร้างพระปฐมเจดีย์ เรื่องพญากงพญาพาน ที่มีต้นเค้ามาจากเรื่องกังสะ ดังนั้นจึงเห็นว่า เรื่องพระกฤษณะสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของวรรณคดีสันสกฤตที่มีต่อวัฒนธรรมไทย

หลักฐานทางด้านโบราณคดีแสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของนิกายภาควตะ พบว่า มีการนำเรื่องชีวิตของพระองค์มาสร้างเป็นประติมากรรมเพื่อสักการะบูชาตามเทวาลัยต่าง ๆ โดยเฉพาะแถบเบงกอลตะวันตกจะพบประติมากรรมรูปเคารพและภาพสลักเล่าเรื่องพระกฤษณะในเหตุการณ์สำคัญ ๆ และเป็นที่นิยมรู้จักกันอย่างแพร่หลาย เป็นตอนที่ชื่นชอบของชาวอินเดียทั่วไป สลักอยู่ตามเทวาลัยต่าง ๆ ในประเทศอินเดีย จนทุกวันนี้ แสดงให้เห็นชัดเจนว่า นิกายภาควตะนับถือบูชาพระกฤษณะเป็นพระเจ้าสูงสุดหรือนิกายพระกฤษณะ ซึ่งมีวิวัฒนาการมาจากนิกายของกลุ่มชนเล็ก ๆ ชาวท้องถิ่นในเมืองมถุรา ได้พัฒนามาจนกลายเป็นนิกายสำคัญของลัทธิไวษณวะ นับถือบูชาพระวิษณุเป็นพระเจ้าสูงสุด ปัจจุบันนิกายพระกฤษณะมีผู้คนศรัทธาเคารพนับถือกันเป็นจำนวนมากอยู่ทั่วโลก

---

[42] George Coedès, *The Indianized States of Southeast Asia* trans. Susan Brown (Cowing. Honolulu : An East-West Center Book, the University of Hawaii, 1968), 64. อ้างถึงใน จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, "พระกฤษณะในประเทศไทย," 12.

[43] R.C.Majumdar, *Hindu Colonies in the Far East* (Calcatta : The Asiatic Society,1953 : 1-4 ; หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม* (กรุงเทพฯ : พิฆเณศ, 2516), 114. อ้างถึงใน จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา,"พระกฤษณะในประเทศไทย," 12.

[44] ดูชลดา เรืองรักษ์ลิขิต, *"วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ : การศึกษาวิเคราะห์,"* วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535, 945 หน้า.

สรุปเปรียบเทียบภาพสลักเล่าเรื่องพระกฤษณะในอินเดีย อาณาจักรขอม และประเทศไทย

	ภาพสลักเล่าเรื่องพระกฤษณะในอินเดีย	**ขอม**	**ไทย**
1	กำเนิดพระกฤษณะในคุก		
2	วสุเทวะอุ้มทารกกฤษณะข้ามแม่น้ำยมุนา		
3	ชีวิตวัยเด็กของพระกฤษณะและพลราม		
4	ศักฏภังคะ (śakaṭabhaṅga)		
5	ปูตนาวธะ (Pūtanā-vadha) พระกฤษณะสังหารนางยักษ์ปูตนา		
6	พระกฤษณะขโมยเนย		
7	พระกฤษณะถอนต้นอรชุน (Yamalārjuna-bhaṅga)		
8	วัตสาสุรวธะ (Vatsāsura-vadha) พระกฤษณะสังหารวัตสาสูร	✓	✓
9	กาลิยมรฺทนะ (Kāliya-Mardana) พระกฤษณะปราบนาคกาลิยะ	✓	✓
10	โควรฺธนธารณะ (Govardhana-Dhāraṇa) พระกฤษณะยกเขาโควรรธนะ	✓	✓
11	พระกฤษณะเล่นสนุกกับหญิงเลี้ยงโค : ตอนขโมยเสื้อผ้า		
12	พระกฤษณะเป่าขลุ่ย		
13	พระกฤษณะเต้นรำราสะ (Rāsa Dance)		
14	เกศิวธะ (Keśivadha) พระกฤษณะสังหารม้าเกศิน	✓	✓
15	กุพโชทธาระ (Kubjoddhāra) พระกฤษณะทรงช่วยเหลือนางค่อม		
16	พระกฤษณะปราบช้างกุวลยาปีฑะ (Kuvalayāpīḍa) (ช้าง+สิงห์, สิงห์)	✓	✓
17	พระกฤษณะสังหารนักมวยปล้ำจาณูระ	✓	✓
18	พระกฤษณะสังหารกังสะ	✓	✓
19	พระกฤษณะสังหารชราสันธะ		
20	พระกฤษณะสังหารนรกาสูร (พระวิษณุทรงครุฑ)	✓	
21	พระกฤษณะปราบพาณาสูร (เรื่องอนิรุทธ์)	✓	*
22	อรชุนภคิรถะ (อรชุนบำเพ็ญตบะ)	✓	

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย. *ภารตะวิทยา.* กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2516.

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. "พระกฤษณะในประเทศไทย ," *วารสารศิลปากร* 35, 6 (2535).

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต, *"วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ : การศึกษาวิเคราะห์,"* วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2535.

ผาสุข อินทราวุธ. *รูปเคารพในศาสนาพราหมณ์.* กรุงเทพ : คณะโบราณคดี, 2528.

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม.* กรุงเทพฯ : พิฆเณศ, 2516 .

ภาษาอังกฤษ

Basham, A.L., *The Wonder That Was India.* Calcutta : Fontana Books, 1982.

Bhattacharyya, NN. *History of the Tantric Religion.* Delhi : Motiral, 1944.

Coedes, George. *The Indianized States of Southeast Asia* trans. Susan Brown Cowing. Honolulu : An East-West Center Book, the University of Hawaii , 1968.

Cowell, E.B., *The Jataka or Stories of Buddha's Former Births,* Vol. I, Delhi : Cosmos Publication, 1973.

_____. *The Jataka or Stories of Buddha's Former Births,* Vol. IV. Delhi : Cosmos Publication, 1973.

Chakravarti., Atul Chandra. *The Story of Krsna in Indian Literature.* Calcutta : Indian Associated Publishing, 1940.

Champakalakshmi. *VaiSnava Iconography in the Tamil Country.* London : Longman Limited, 1981.

D.G.E.Hall, *A History of Southeast Asia.* New York : Macmillan, 1978.

Epigraphia Indica and Record of the Archaeological Survey of India, Vol. XVI, New Delhi : The Director General Archaeological Survey of India Janpath, 1983.

Hiriyanna, NN. *The Essentials of Indian Philosophy.* Delhi : Motilal Banarsidass, 1893.

Majumdar, R.C. *Hindu Colonies in the Far East.* Calcatta : The Asiatic Society, 1953.

Select Inscription Bearing on Indian History and Civilization, Vol. I, ed. Dines Chandra Sircar, M.K., Ph.d. Calcutta : University of Calcutta Press, 1965.